

Ewa Wolnicz-Pawłowska

Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stiebera

Kiedy w latach 1944–46 zaczęto wywozić Łemków na Ukrainę, a później w 1947 roku przeprowadzono akcję „Wisła”, stało się jasne, że wielowiekowa wspólnota komunikatywna łemkowskich pasterzy przestaje istnieć w dotychczasowym kształcie. Rozproszenie na dużym obszarze Polski, przesiedlenie znacznej grupy poza granice kraju do sowieckiej Ukrainy, obce, często wrogie otoczenie – spowodowały, że dzisiejsze próby odrodzenia łemkowskiej mowy są bardzo skomplikowane. W tym trudnym dziele niezwykle pomocne są wszelkie świadectwa dawnego języka Łemków.

21. Jednym ze śladów obecności Łemków są cerkwie, których wiele przeniesiono do skansenów na terenie Polski i Ukrainy – cerkiew łemkowska Olgi i Wołodymyra w Gaju Szewczenki we Lwowie, 2010 r.

Jednym z najważniejszych takich świadectw są rezultaty badań dialektologicznych Zdzisława Stieberta.

Kilkanaście lat po wojnie i powojennych przesiedleniach pisał o tym Karol Dejna w jubileuszowym artykule poświęconym 35-leciu pracy naukowej Profesora:

Po przesiedleniu ludności łemkowskiej atlas Profesora Stieberta jest niezwykle cennym zabytkiem tego ciekawego dialektu i jedynym pełnym, a już nieodwracalnym obrazem stosunków, jakie wytworzyły się na pograniczu językowym polsko-słowacko-ukraińskim [Dejna 1964: 338; podkreślenie moje – E.W.P.].

Zasługi naukowe Profesora dla badań nad dialektami łemkowskimi podkreślał też Michał Łesiów:

Prace Z. Stieberta mają dla poznania gwar łemkowskich wyjątkowo ważne znaczenie, ponieważ odbijają stan jak najbardziej naturalny sprzed przesiedleń i wysiedleń absolutnej większości nosicieli tych gwar, a poza tym prace Z. Stieberta reprezentują możliwie najlepszy poziom naukowy pod względem metodologicznym i teoretycznym [Łesiów 1997: 69; podkreślenie E.W.P.].

Obaj wybitni badacze gwar ukraińskich wskazali nader istotny charakter łemkowskich prac Zdzisława Stieberta:

- po pierwsze, opisywany stan dialektu został uchwycony tuż przed rozpadem komunikatywnej wspólnoty Łemków, w jej naturalnie rozwijającej się przez wieki postaci;

- po drugie, prace te dają obraz całościowy, obejmujący cały obszar dialektalny wraz z pograniczami;

- po trzecie, można uznać te opracowania za wzorcowe pod względem poziomu naukowego.

Dodałabym jeszcze – z dzisiejszej perspektywy – że zebrany przez Profesora materiał badawczy reprezentuje stan „najbardziej naturalny” także dlatego, że pochodzi sprzed wielkiej rewolucji edukacyjnej i medialnej w drugiej połowie XX wieku, a więc sprzed masowego wpływu języków literackich (w tym wypadku polskiego, słowackiego i ukraińskiego) na ludowe gwary, a zarazem sprzed głębokich zmian cywilizacyjnych niosących ogromną przebudowę sposobów komunikowania się, przede wszystkim w zakresie zasobu leksykalnego.

Tych wszystkich późniejszych wydarzeń oczywiście w momencie swoich dialektologicznych wypraw młody podówczas badacz nie mógł przewidzieć. Co skłoniło go zatem do podjęcia studiów nad gwarami łemkowskimi?

Sprawę chciałabym rozpatrzyć z dwóch perspektyw:

- stanu ówczesnych badań dialektologicznych, zwłaszcza w naukowym kręgu krakowsko-lwowskim;

– zainteresowań językoznawczych Zdzisława Stiebera.

Początek XX wieku i lata międzywojenne to okres rozkwitu dialektologii w Polsce. Badaniami obejmowano nie tylko gwary polskie, ale także inne, sąsiadujące języki, w tym dialekty ukraińskie. Panowało przekonanie, że opis dialektów ludowych stanowi ważny element opisu języka narodowego. Przykłady gwarowe służyły niejednokrotnie jako klucz do zrozumienia mechanizmów zmian językowych oraz takich zjawisk, jak kontakty językowe danych wspólnot czy przemieszczenia etniczne w przeszłości. Na tej podstawie starano się odtworzyć pierwotne rozmieszczenie języków i ich wzajemne relacje genetyczne.

Próbie całościowego ukazania stosunków językowych na obszarze dawnej Rzeczypospolitej podjęto na początku XX wieku w podręczniku *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich* [JPH], gdzie obok zarysu polskich dialektów (z mapami) pióra Kazimierza Nitscha [1915] znajdujemy rozdziały opisujące języki ruskie, dialekty niemieckie, żargon żydowski, język tatarski i inne¹.

Ukazał się *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza [SGP], owoc jego wieloletnich badań; materiał z tego słownika włączony został także do *Słownika języka polskiego* Kryńskiego – Karłowicza – Niedźwiedzkiego (tzw. słownika „warszawskiego” SW). Trzeba zaznaczyć, że w słownikach tych odnotowano wiele wyrazów z języka sąsiadów nie-Polaków.

Postęp w metodologii badań dialektologicznych przyniosło mapowanie zjawisk językowych. Na gruncie polskim wielkim wydarzeniem stało się opublikowanie w 1934 roku *Atlasu językowego polskiego Podkarpacia* w redakcji Kazimierza Nitscha i Mieczysława Małeckiego [AJPP]. AJPP stał się wzorem dla innych, późniejszych polskich opracowań tego typu, między innymi dla *Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny* Z. Stiebera [AJDŁ].

Jednakże podjęcie badań nad łemkowszczyzną przez Z. Stiebera w tymże 1934 r. nie miało na celu stworzenia atlasu językowego. Tak pisze o tym po latach sam Profesor:

Zbierając materiały gwarowe na Łemkowszczyźnie, tj. w ukraińskich wtedy etnicznie częściach dawnych województw krakowskiego i rzeszowskiego, a także, choć w mniej-

¹ Stanisław Ptaszycki, *Zewnętrzne dzieje języków ruskich w granicach dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] JPH, s. 344–365; Jan Rozwadowski, *Języki bałtyckie*, [w:] JPH, s. 366–386; Adam Kleczkowski, *Dialekty niemieckie na ziemiach polskich*, [w:] JPH, s. 387–394; Jakób Willer, *Żargon żydowski na ziemiach polskich*, [w:] JPH, s. 395–424; Mojżesz Schorr, *Język hebrajski w Polsce*, [w:] JPH, s. 425–438; Jan Łoś, *Język tatarski*, [w:] JPH, s. 439–444; H. Ojansuu, *Język Liwów i Estów*, [w:] JPH, s. 445–448; Stanisław Wędkiewicz, *Dialekt rumuński używany na ziemiach polskich*, [w:] JPH, s. 449–455; Stanisław Estreicher, Jan Rozwadowski, *Język cygański i Cyganie w Polsce*, [w:] JPH, s. 456–461.

szym zakresie, na przyległym do dziś ukraińskim obszarze Czechosłowacji, myślałem o napisaniu monografii dialektu i nie miałem zamiaru opracowania atlasu językowego tych okolic. Niemniej, aby móc badać fakty łatwo porównywalne, zastosowałem jednolity dla całego terytorium kwestionariusz, skutkiem czego zebrany materiał nadawał się w większym lub mniejszym stopniu do mapowania [Stieber 1982: 8].

Dlaczego jednak gwary łemkowskie tak zainteresowały młodego filologa? Podejmując badania językoznawcze, nie specjalizował się w ukrainistyce. Zaczynał studiami nad językami zachodniosłowiańskimi: gwarami polskimi [Stieber 1933a], językami łużyckimi [Stieber 1934a, 1934b] i gwarami wschodniosłowackimi [Stieber 1933b]². Jednak już w tych wczesnych pracach zetknął się z problematyką ukraińską, bo gwary spiskie, liptowskie i szaryskie pozostają w bezpośrednim kontakcie z gwarami łemkowskimi. Pewne znaczenie mogły mieć również łemkowskie badania znajomego Z. Stieberta, Włodzimierza Mossóczego, który w 1927 r. robił zapisy we wsiach okolic Grybowa, a materiały ze swoich badań udostępnił Stieberowi [Rieger 1988, 270].

Warto zarazem zwrócić uwagę na kilka innych wydarzeń naukowych z roku 1934, które mogły budować atmosferę zainteresowania problematyką łemkowską. Oto we Lwowie ukazała się książka Seweryna Udzieli *Ziemia łemkowska przed półwieczem* [Udziela 1934], powołano także Komisję Naukowych Badań Łemkowszczyzny pod kierunkiem prof. Jerzego Smoleńskiego³. W tym samym czasie w Krakowie Józef Szemlej, jeden z członków grupy dialektologów zbierających łemkowskie materiały gwarowe pod kierunkiem Iwana Ziłyńskiego, opublikował w „Ludzie Słowiańskim” artykuł *Z badań nad gwarą łemkowską* [Szemlej 1934]⁴. Wspomniany wyżej AJPP, także wydany w 1934 r., zawierał m.in. porównawczy materiał z dwóch wsi łemkowskich (Jaworki i Królik Wołoski), zebrany przez autorów wspólnie z I. Ziłyńskim⁵. Słowacką część Łemkowszczyzny w tymże 1934 r. przedstawił Georgij Gerowski⁶ [Gerowski 1934]. Takie nagromadzenie w krótkim czasie różnorodnych prac na temat Łemkowszczyzny świadczy o tym, że był to w tamtym okresie temat społecznie „gorący” i badawczo atrakcyjny.

Istniejąca literatura na temat łemkowskich, zwłaszcza szereg wcześniejszych prac Iwana Werchratskiego [Werchratski 1901, 1902], stwarzała niedosyt

² W artykule *Uwagi o charakterze zmian fonetycznych...* [Stieber 1933b] autor nadmienia, że badał dialekty okolic Koszyc w 1930 r.

³ Rezultaty pierwszych badań tej Komisji ukazały się w XII roczniku „Wierchów” w 1935 r.; tom ten poświęcony był problematyce łemkowskiej (por. Łesiów 1997: 68–69).

⁴ Por. Łesiów 1997: 71.

⁵ Iwan Ziłyński opracował szczegółowo gwarę wsi Jaworki w artykule *Łemkiwska howirka sęła Jawirow*, „Lud Słowiański” R. III, 1938 (por. Łesiów 1997, 70).

⁶ Por. Rieger 1995: 7.

u świetnie wykształconego, nastawionego komparatystycznie⁷ młodego polskiego dialektologa. Widział w istniejących opracowaniach lingwistycznych wiele wad i błędów metodologicznych, które zniekształcały obraz tych gwar. Po latach tak to wspominał:

(...) opisy Werchratskiego same przez się nie mogą nam już dziś wystarczyć. Ich pisownia, bardzo niedokładna, daje tylko ogólne pojęcie o wymowie, lokalizacja faktów jest bardzo niesystematyczna, a czasem błędna. Ma się czasem wrażenie, że autor zapisywał teksty od ludzi urodzonych nie w tych wsiach, których gwarę mają reprezentować. Wreszcie zbyt słabo uwzględnił on w swych opracowaniach wpływ polski, ze słowackiego zaś nie mógł sobie zdać dokładnie sprawy, nie znając dialektu wschodniosłowackiego, z którego tak wiele elementów przyjęli „Łemkowie”, nawet ci z polskiej strony [Stieber 1982: 7].

Z. Stieber – przeciwnie – „zdawał sobie dokładnie sprawę” zarówno z wpływów polskich, jak też słowackich na gwary łemkowskie, bo te języki i ich dialekty znał.

Do postawionego sobie celu: zebrania materiału do planowanej monografii – podszedł systematycznie. Opracował kwestionariusz dialektologiczny, odwołujący się pod względem metody do polskiej (krakowskiej) szkoły dialektologicznej, a pod względem zawartości – do prac I. Werchratskiego [Stieber 1982: 5]. Zasadniczy zestaw pytań liczył 391 pytań [Rieger 1989, 210]. Zakres odpytywanego materiału zmieniał się w ciągu prac terenowych, bo – jak pisze Z. Stieber – kwestionariusz ulegał modyfikacjom „w ciągu badań w miarę nabywania nowych doświadczeń” i składał się z 360 do 400 pytań [Stieber 1982: 5]. Tekst oryginalnego kwestionariusza zaginął, został jednak zrekonstruowany przez prof. Janusza Riegera na podstawie zachowanych zeszytów z zapisami Z. Stiebera. Pełny (lub prawie pełny) kwestionariusz został odpytany w kilkudziesięciu wsiach łemkowskich (według Stiebera w *Dialekcie Łemków* – w 46, według Riegera na podstawie zeszytów – w 53), po polskiej stronie w dawnych powiatach: nowosądeckim, gorlickim, jasielskim, krośnieńskim, sanockim i leskim, po stronie słowackiej w byłych powiatach: stropkowskim, bardejowskim, sabinowskim i lubowelskim. W kilkudziesięciu innych wsiach – w zależności od potrzeby – zebrano po 100–200 form uzupełniających.

Wyjazdy terenowe miały miejsce w latach 1934–1936, przy czym w pierwszych dwóch zebrano zasadniczą część materiału, a w 1936 roku uzupełniono zbiór. *Nota bene* tu tkwi niespójność w określeniu czasu dialektologicznych wypraw przez samego badacza, który raz pisze, że odbył wycieczki w latach 1934–1935 [Stieber 1959], a raz, że w latach 1934–1936 [Stieber 1960]. W badaniach

⁷ O tym nastawieniu komparatystycznym zob. szerzej Rieger 1982.

terenowych prócz samego Zdzisława Stiebera uczestniczył Przemysław Zwoliński (ówcześnie magister), który samodzielnie odpytał kwestionariusz w kilku wsiach, uzgodniony sposób zapisu – jak pisze Z. Stieber – „podczas wspólnych wycieczek”⁸.

Jednym z najtrudniejszych zagadnień do rozstrzygnięcia był obszar badań – zakresienia ram „Łemkowszczyzny”. O ile na zachodzie, północy i południu granica nie nastręczała problemów, o tyle wschodni zasięg i granica z dialektem bojkowskim zarówno wówczas, jak i wiele lat później budziły kontrowersje. Z. Stieber zabrał głos w tej sprawie już w 1935 r., odwołując się do swoich badań. Wskazał przebieg granicy nieco na zachód od Oślawy [Stieber 1935]. Takie jest też najpowszechniej dziś występujące stanowisko badaczy [Rieger 1995: 10; Duć-Fajfer 1997: 96; Rudolf-Ziółkowska 2002: 211]. Do tej problematyki powrócił jesienią 1937 r., badając wspólnie z ówczesnym magistrem Stefanem Hrabcem ze Lwowa ukraińskie gwary karpackie na zachód od Oporu⁹. Kwestionariusz dialektologiczny ułożyli badacze wspólnie, natomiast większość materiału z obszaru między Solinką a Opołem zebrał S. Hrabec¹⁰ pod kierownictwem Z. Stiebera.

Na Łemkowszczyźnie Stiebera interesowała przede wszystkim fonetyka i fonologia, chociaż kwestionariusz zawierał też pytania o wybrane zjawiska morfologiczne i słownictwo, przy czym w części leksykalnej szczególnie nacisk położono na zapożyczenia polskie i słowackie, wyrazy „karpackie” związane z kulturą pasterską oraz wyrazy typowo łemkowskie [Stieber 1982: 8]. W sumie słownictwo zebrane w trakcie dialektologicznych „wycieczek” oblicza się na około 1250 jednostek [AJDŁ, Rieger 1966]. Na osobną uwagę zasługuje zbiór nazw geograficznych: nazw miejscowości i nazw terenowych, zapisywanych przy okazji pytań kwestionariuszowych. Na ich podstawie próbował Z. Stieber zakresić pierwotne zasiedlenie Łemkowszczyzny [Stieber 1936a].

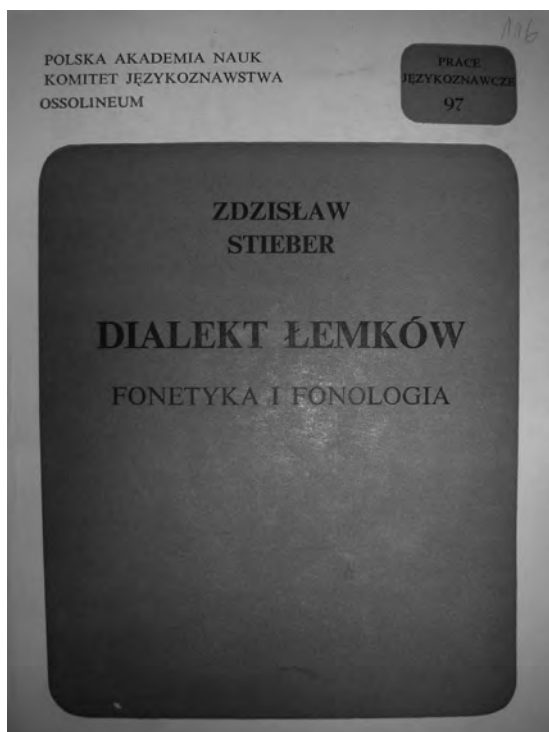
Częstkowe wyniki swoich badań przedstawił Z. Stieber w kilku artykułach, które ukazały się przed wybuchem II wojny światowej (zob. bibliografia). Zdążył też przygotować do druku planowaną monografię, ale wybuch wojny przerwał tok wydawniczy¹¹. Po wojnie rychło powrócił do tematyki

⁸ Wkład P. Zwolińskiego i S. Hrabca (późniejszych profesorów) Z. Stieber skrupulatnie odnotował. Ze Stefanem Hrabcem w 1937 r. Profesor prowadził badania nad gwarami ukraińskimi na wschód od Solinki.

⁹ Wyniki tych badań zdążyły się ukazać jeszcze przed wojną [Stieber 1938a]. Zaraz po wojnie wspólnie ze Stefanem Hrabcem Z. Stieber opublikował artykuł *Przyczynki do słownictwa gwar ukraińskich w Karpatach*.

¹⁰ Ocalałe z wojny zeszyty z tych badań stały się po latach podstawą do opracowania AGB.

¹¹ Monografia *Dialekt Łemków* we wrześniu 1939 roku była już w drukarni.

25. Praca *Dialekt Łemków* ukazała się dopiero po śmierci Profesora – w 1982 r., mimo że była złożona do druku jeszcze przed wojną

łemkowskiej, publikując w latach 1948–1949 *Toponomastykę Łemkowszczyzny* na podstawie materiałów przedwojennych.

Zmieniona sytuacja badanej ludności skłoniła Z. Stieberta do pełniejszego udokumentowania dialektu w postaci atlasu gwarowego [AJDŁ].

W latach 1958–1963 opublikował również kilka artykułów dialektologicznych na podstawie swoich materiałów (zob. Bibliografia). Nie zarzucił jednak myśli o monografii, zwłaszcza że – jak wspominał – „część czytelnego brulionu się zachowała” [Stieber 1982: 9].

Po pewnych uzupełnieniach przygotował ponownie tekst *Dialektu Łemków* do druku, traktując to swoje dzieło jako „jak gdyby komentarz do Atlasu, a zarazem jego podsumowanie” [Stieber 1982: 10]. Tekst ukazał się po śmierci Profesora w 1982 r.

Powrotem do łemkowskiej tematyki było również podjęcie pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku w Pracowni Języka Ukraińskiego w Instytucie Słowianoznawstwa PAN prac nad atlasem gwarowym Bojkowszczyzny [AGB]; atlas ten obejmuje między innymi szerokie pogranicze łemkowsko-bojkowskie. Pracami zespołu kierował Janusz Rieger, ale profesor Zdzisław Stieber, wieloletni dyrektor Instytutu i zarazem kierownik Pracowni Języka Ukraińskiego, służył zawsze pomocą i radą.

Studia łemkowskie Z. Stiebera były tylko jednym z wielu nurtów w jego zainteresowaniach lingwistycznych. Zebrał wiele różnorodnych materiałów w ciągu intensywnych badań terenowych w latach trzydziestych¹² i po wojnie odwoływał się do tego zbioru, opracowując przede wszystkim zagadnienia fonetyczne. Wyraźnie rysowała się także problematyka kontaktów językowych: ich czasu, uwarunkowań i kierunków. W mniejszym zakresie studia łemkowskie Z. Stiebera dotyczyły morfologii i spraw leksykalnych¹³.

Materiały łemkowskie niejednokrotnie egzemplifikowały różne zagadnienia szersze i były wykorzystywane przez Profesora w wielu pracach teoretycznych i porównawczych, jak chociażby w jego *Zarysie gramatyki porównawczej języków słowiańskich* [Stieber 1969–1973].

Patrząc z dzisiejszej perspektywy na działalność naukową Z. Stiebera wyraźnie widać jego zainteresowanie mikrojęzykami¹⁴. Niektóre z opisywanych przez niego dialektów stały się obecnie w Polsce uznanymi prawnie odrębnymi językami, jak właśnie łemkowski czy kaszubski¹⁵, inne nadal są językami niewielkich wspólnot komunikatywnych, jak np. języki łużyckie w Niemczech. Także dialekt wschodniosłowacki, mający swoją tradycję piśmienniczą i bogatą literaturę językoznawczą¹⁶, można zaliczyć do kręgu mikrojęzyków badanych i opisywanych przez Zdzisława Stiebera. Wszystkie te systemy traktował z równym zainteresowaniem i wszystkie na równi wykorzystywał do objaśniania zawiłych i trudnych zagadnień *świata językowego Słowian*.

Bibliografia:

skrótóy:

AGB – *Atlas gwar bojkowskich*, t. I–VII, opracowany głównie na podstawie zapisów Stefana Hrabca przez zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem Janusza Riegera, t. I–VII, Ossolineum, Wrocław 1981–1991.

AJDŁ – Zdzisław Stieber, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, t. I–VIII, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1956–1964.

¹² Wspomniałam wyżej o wycieczkach dialektologicznych we wschodniej Słowacji. W latach 1931–1932 Z. Stieber odbył wyprawę naukową na Łużycę, por. Zieniukowa 1983a, 1983b.

¹³ Rozwinięciem tego nurtu badań zajął się uczeń Profesora – Janusz Rieger, zarówno we własnych pracach, jak i sprawując opiekę naukową nad badaniami swoich podopiecznych.

¹⁴ Por. np. Duličenko 1981; Wrocławska, Zieniukowa 2003.

¹⁵ Por. ustawa z dn. 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz.U. 05.17.141, zm. Dz.U.05.62.550).

¹⁶ Por. np. Siatkowska 2004 (zwłaszcza rozdział *Słowiańskie języki regionalne i mikrojęzyki literackie*, s. 141–143).

- AJPP – Mieczysław Małecki, Kazimierz Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, PAU, Kraków 1934.
- JPH – *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*, cz. I–II, *Encyklopedia polska*, t. II, III, Nakładem AU, Kraków 1915.
- SGP – Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, PAU, Kraków 1900–1911.
- SW – *Słownik języka polskiego*, pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

oraz:

- Czajkowski 1992 – Jerzy Czajkowski (red.), *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, Rzeszów 1992.
- Dejna 1964 – Karol Dejna, Zdzisław Stieber. W 35-lecie pracy naukowej, „Poradnik Językowy” z. 8 (223), s. 337–340.
- Duć-Fajfer 1997 – Helena Duć-Fajfer, *Literatura łemkowska – zagadnienia badawcze*, [w:] Zięba 1997, s. 87–98.
- Duličenko 1981 – Aleksandr Duličenko, *Slavjanskie literaturnye mikrojęzyki*, Tallin 1981.
- Gerowski 1934 – Georgij Gerovskij, *Jazyk Podkarpatské Rusi*, [w:] *Československá vlastivěda*, Díl III, Praha 1934, s. 460–517.
- Łemkowie. Kultura – sztuka – język*, *Materiały z sympozjum zorganizowanego przez Komisję Turystyki Górskiej ZG PTTK, Sanok, dn. 21–24 września 1983 r.*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa–Kraków 1987.
- Nitsch – Kazimierz Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, JPH, t. II, s. 238–343.
- Łesiów 1997 – Michał Łesiów, *Trzy okresy badań nad ukraińską mową łemkowską*, [w:] Zięba 1997, s. 65–75.
- Rieger 1966 – Janusz Rieger, *Indeks wyrazów do „Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny Z. Stieberta”*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1966.
- Rieger 1982 – Janusz Rieger, *Profesor Zdzisław Stieber jako sławista*, [w:] Zdzisław Stieber (1903–1980). *Materiały z konferencji naukowej*, Warszawa, dnia 9 marca 1981 r., red. Ewa Rzetelska-Feleszko, Ossolineum, Wrocław 1982, s. 29–37.
- Rieger 1987 – Janusz Rieger, *Łemkowie i ich język*, [w:] *Łemkowie. Kultura – sztuka – język*, *Materiały z sympozjum zorganizowanego przez Komisję Turystyki Górskiej ZG PTTK, Sanok, dn. 21–24 września 1983 r.*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa–Kraków 1987, s. 21–39.
- Rieger 1988 – Janusz Rieger, *Słowniczek gwary łemkowskiej z okolic Grybowa Władysława Mossóczego*, „Slavia Orientalia” XXXVII, nr 2, s. 269–288.
- Rieger 1989 – Janusz Rieger, *Kwestionariusz „łemkowski” Zdzisława Stieberta (rekonstrukcja, zapisy)*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. Hanna Popowska-Taborska, Ossolineum, Warszawa 1989, s. 209–233.
- Rieger 1995 – Janusz Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 1995.
- Rieger 2002 – *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie*, oprac. Renata Bronikowska, Adriana Kudryk, Katarzyna Domaradz, Urszula Lewicka, Mirosława Onyszkanycz-Kowalska, Janusz Rieger, Elżbieta Rudolf-Ziółkowska pod kierunkiem Janusza Riegera, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 2002.
- Rudolf-Ziółkowska 2002 – Elżbieta Rudolf-Ziółkowska, *Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego*, [w:] Rieger 2002, s. 209–322.

- Siatkowska 2004 – Ewa Siatkowska, *Szkice z dziejów literackich języków słowiańskich*, TNW, Warszawa 2004.
- Stieber 1933a – Zdzisław Stieber, *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, PAU, Kraków 1933.
- Stieber 1933b – Zdzisław Stieber, *Uwagi o charakterze zmian fonetycznych w dialektach zachodniosłowiańskich*, „*Slavia Occidentalis*”, t. XII, s. 13–17; przedruk w Stieber 1974, s. 161–165.
- Stieber 1934a – Zdzisław Stieber, *Stosunki pokrewieństwa języków łużyckich*, Kraków 1934.
- Stieber 1934b – Zdzisław Stieber, *Uwagi nad charakterem zmian fonetycznych w dialektach zachodniosłowiańskich*, „*Slavia Occidentalis*”, t. XIII, s. 118–120; przedruk w: Stieber 1974, s. 165–167.
- Stieber 1935 – Zdzisław Stieber, *Wschodnia granica Łemków*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU”, t. XL, s. 246–249.
- Stieber 1936a – Zdzisław Stieber, *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*” z. 5, s. 53–61.
- Stieber 1936b – Zdzisław Stieber, *Polska i ruska nazwa Sanu*, „*Język Polski*” XXI, z. 6, s. 172–174; przedruk w: Stieber 1974, s. 491–492.
- Stieber 1936c – Zdzisław Stieber, *Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków*, „Sprawozdania PAU”, t. XLI, s. 45–50; przedruk w: Stieber 1974, s. 474–479.
- Stieber 1938a – Zdzisław Stieber, *Gwary ruskie na zachód od Oporu*, Komisja Naukowych Badań Ziemi Wschodnich, Warszawa; przedruk w: Stieber 1974, s. 440–448.
- Stieber 1938b – Zdzisław Stieber, *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*, Prace Komisji Językowej PAU, Nr 27, Kraków; przedruk w: Stieber 1974, s. 33–65.
- Stieber 1938c – Zdzisław Stieber, *Małoruskie ż < dj i czesko-słowackie z < dj*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*”, z. VII, s. 66–75; przedruk w: Stieber 1974, s. 123–130.
- Stieber 1948 – Zdzisław Stieber, *Toponomastyka Łemkowszczyzny*, t. I–II, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1948–1949.
- Stieber 1956 – Zdzisław Stieber, Stefan Hrabec, *Przyczynki do słownictwa gwar ukraińskich w Karpatach*, Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. IV, 1956, s. 43–53 z mapą; przedruk w: Stieber 1974, s. 479–488.
- Stieber 1958 – Zdzisław Stieber, *Z fonetyki historycznej dialektu Łemków*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, III, s. 363–381.
- Stieber 1959 – Zdzisław Stieber, *Materiały akcentowe z danej Łemkowszczyzny*, „*Slavia Orientalis*” 8, nr 2/3, s. 115–121.
- Stieber 1960 – Zdzisław Stieber, *Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny*, „*Slavia*” 2/XXIX, s. 207–211; przedruk w: Stieber 1974, s. 464–468.
- Stieber 1962 – Zdzisław Stieber, *Das Zahlwort čotyrdešat ‘40’ in den lemischen Dialekten*, in: *Die Welt der Slaven VIII*, Wiesbaden, s. 372–374; przedruk w: Stieber 1974, s. 489–490.
- Stieber 1963 – Zdzisław Stieber, *Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny*, [w:] *Studia linguistica In honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, Warszawa, s. 313–319; przedruk w: Stieber 1974, s. 468–474.
- Stieber 1969–1973 – Zdzisław Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, t. I–III, PWN, Warszawa.
- Stieber 1974 – Zdzisław Stieber, *Świat językowy Słowian*, PWN, Warszawa.
- Stieber 1982 – Zdzisław Stieber, *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*, Prace Językoznawcze 97, Wyd. PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Szemleń 1934 – Józef Szemleń, *Z badań nad gwarą łemkowską*, „*Lud Słowiański*”, R. III, z. 2, s. 162–175.

- Udziela 1934 – Seweryn Udziela, *Ziemia łemkowska przed półwieczem. Zapiski i wspomnienia z lat 1888–1893*, „Prace Etnograficzne”, nr 1, Wydawnictwo Towarzystwa Ludoznawczego, Lwów 1934.
- Werchratski 1901 – Iwan Werchratskij, *Znadoby dlja piznannja uhors’ko-rus’kich hovoriv*, II, Lwów 1901.
- Werchratski 1902 – Iwan Werchratskij, *Pro hovor hałyc’kich lemків*, Lwów 1902.
- Wrocławska, Zieniukowa 2003 – Elżbieta Wrocławska, Jadwiga Zieniukowa (red.), *Języki mniejszości i języki regionalne*, SOW, Warszawa 2003.
- Zieniukowa 1983a – Jadwiga Zieniukowa, *Badania językoznawcze Zdzisława Stieberta na Łużyczach w początku lat trzydziestych w świetle dokumentów niemieckich z tamtego okresu*, [w:] *Studia linguistica memoriae Zdzisłai Stieber dedicata*, red. Jadwiga Zieniukowa, Ossolineum, Wrocław, s. 17–24.
- Zieniukowa 1983b – Jadwiga Zieniukowa, *Polski językoznawca na Łużyczach przed pięćdziesięcioma laty*, „Poradnik Językowy” 9, s. 610–614.
- Zięba 1997 – Andrzej Zięba (red.), *Łemkowie i łemkoznawstwo w Polsce*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej, t. V, PAU, Kraków 1997.